

FAS

ÜLKE KÜNYESİ

<i>Resmî Adı</i>	Fas Krallığı
<i>Resmî Dil(ler)</i>	Arapça ve Berberi
<i>Yönetim Biçimi</i>	Anayasal monarşi
<i>Başkenti</i>	Rabat
<i>Nüfusu¹</i>	32.521.143
<i>Yüz Ölçümü</i>	446.300 km ²
<i>GSYİH¹</i>	96 milyar \$
<i>Kişi Başına Milli Gelir (sagp) ¹</i>	5060
<i>İnsanî Gelişmişlik Sıralaması²</i>	130
<i>The Economist Demokrasi Sıralaması</i>	115 (Hibrid rejim)
<i>Freedom House Özgürlük Notu</i>	Kısmen Özgür

sagp: Satın Alma Gücü Paritesi

¹Kaynak: Dünya Bankası

²Kaynak:BM Kalkınma Programı

Fas: Arap Baharının İstisnası mı?

Neslihan Temelat*

Özet

Bu makale, Arap Baharının monarşi rejiminin hüküm sürdüğü Fas'taki siyasi değişim sürecine etkisini incelemektedir. 2011 protesto gösterileri bazı Arap ülkelerinde otoriter rejimlerin yok olmasına neden olurken, Kral VI. Muhammed Tunus'tan gelen toplumsal huzursuzluk dalgasına karşı koyarak Arap Baharı testini geçmiştir. Fas'ta çoğunlukla öğrencilerden oluşan 20 Şubat adlı protesto hareketi parlamenter monarşi çağrısında bulunarak yeni bir anayasa, demokrasi ve sosyo-ekonomik koşulların iyileştirilmesini talep etmiştir. Protesto gösterilerine hızla yanıt veren Kral Muhammed'in açıkladığı Anayasa hazırlıkları tamamlanarak Temmuz 2011'de referanduma sunulmuş ve yüzde 99 evet oyu ile kabul edilmiştir. Yeni Anayasa, güçler ayrılığı ilkesi ile temel hak ve özgürlükleri güçlendiren hükümler içerse de, gerçek anlamda parlamenter monarşiyi tesis etmekten uzaktır. Bu çalışma, Fas'ın siyasi ve sosyo-ekonomik arka planını, protesto hareketini ve buna bağlı talepleri, anayasa reformlarını, uluslararası kamuoyunun değerlendirmelerini ve Kasım 2011 seçim sonuçlarını ele almaktadır. Sonuç bölümünde, Fas bakımından Arap Baharının yönelimine dair bazı ön değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Arap Baharı, Fas, Orta Doğu, Kuzey Afrika, reformlar, demokrasi

Abstract

This article examines the Arab Spring as a process of political change in Morocco, where the royalty has remained in power so far. While in some Arab countries mass protests of 2011 led to the demise of authoritarian regimes, King Mohammed VI has withstood the test of Arab Spring as the social unrest in Tunisia penetrated Morocco in early 2011. The protest movement called

* Yasama Uzman Yardımcısı, TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-postası: neslihanatemelat@tbmm.gov.tr.

Bu makale, Ağustos 2013'e kadar olan gelişmeleri kapsamaktadır.

February 20, largely consisting of students, called for parliamentary monarchy and demanded a new constitution, more democracy and improvement of socio-economic conditions. Shortly after the eruption of protests, King Mohammed announced the drafting of a new constitution which was submitted to referendum in July 2011 and adopted by almost 99 percent of the vote. The new constitution enhanced separation of powers and fundamental rights and freedoms, though remaining far from establishing a genuine parliamentary monarchy. This paper provides an overview of the political and socio-economic background of Morocco, the protest movement and related demands, constitutional reforms, international public opinion on the reforms and November 2011 elections. The paper concludes with a summary and some preliminary remarks for future direction of the Arab Spring in the country.

Keywords: Arab Spring, Morocco, Middle East, North Africa, reforms, democracy

GİRİŞ

Takvim yaprakları 20 Şubat 2011 Pazar gününü gösterdiğinde, Tunus ve Mısır'dan esen Arap Baharı rüzgârları, bölgesindeki en istikrarlı ülkelerden biri olan Fas'ta etkisini göstermiştir. 20 Şubat hareketi, başta Kazablanka, Rabat, Tangier ve Marakeş olmak üzere 100'den fazla kentte yürüyüş ve gösterilerle devam etmiş, bunlara zaman zaman 20 binden fazla kişi katılmıştır. Göstericiler, parlamenter monarşiye geçilmesini, Kral'ın yetkilerinin azaltılmasını ve maiyetindeki bazı kişilerin uzaklaştırılmasını talep etmişlerdir.

Fas'taki olaylar Arap Baharı'nın etkisi altındaki ülkelere nazaran daha sakin gelişmiş, Kral VI. Muhammed protesto hareketlerine hızlı bir şekilde yanıt vermiştir. Gösterilerden yalnızca 20 gün sonra, 9 Mart 2011 tarihinde yaptığı konuşmada, Kral bazı düşünce suçlularının serbest bırakılması ve kapsamlı bir Anayasa reformu yapılması gibi birtakım siyasi tavizler vermiş; 20 Mart 2011'de yeni bir Anayasa hazırlamak üzere teknik komisyonun kurulacağını açıklamıştır. Bahse konu anayasa reform paketi, göstericilerin taleplerini tam olarak karşılamasa da, 1 Temmuz 2011'de referanduma sunularak yüzde 98,94 oranında evet oyu ile kabul edilmiştir. 25 Kasım 2011 tarihli genel seçimleri Adalet ve Kalkınma Partisi (*Partide la Justice et du Développement*, PJD) kazanmış ve yeni Anayasa uyarınca parti lideri Abdülilah Benkiran başbakan olarak atanmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi, din ile modern siyaseti harmanlayan bir söyleme sahip olup Türkiye'deki Adalet ve Kalkınma Partisini model aldığını kaydetmektedir.

Arap Baharının şiddetli yansımalarını en az yaşayan bölge ülkelerinden bi-

ri olan Fas'ta Anayasa reformlarının ne derece etkili olduğunu zaman gösterecektir. Bu bölümde, Fas'ın siyasi ve sosyo-ekonomik durumuna kısaca yer verilecek, ardından Fas halkının talepleri, buna karşılık Kral VI. Muhammed'in yürürlüğe koyduğu anayasa reformları, 25 Kasım genel seçimleri ve sonuçları kısaca incelenecektir.

1. Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Durum

Fas, Kuzey Afrika'da, Mağrip olarak adlandırılan bölgenin batısında, Kuzey Atlantik Okyanusu ve Akdeniz'in kıyısında yer alan 32,3 milyon nüfusa sahip bir ülkedir. Nüfusun yaklaşık yüzde 99'u Arap-Berberi (yüzde 40 oranında Berberi) ve yaklaşık yüzde 99'u Müslümandır. Arapça, Fransızca ve (2011'den itibaren) Berberi dili (Tamazight) resmi dillerdir. Aslında M.S. 9. yüzyıldan bu yana bağımsız bir devlet olan Fas, 1912 yılında Fez Antlaşması ile bir Fransız-İspanya sömürgesi haline gelmiş, bundan 44 yıl sonra 1956'da Fransa'dan bağımsızlığını kazanmıştır. 1962 Anayasası'nın 3. maddesi uyarınca çok partili sistem benimsenmiş, böylelikle, Fas Krallığı kurulmuştur.

Kral VI. Muhammed'in yönettiği 350 yıllık hanedan, Arap dünyasının en uzun süreli hanedanıdır. 48 yaşındaki Kral Muhammed, 1999 yılında babası II. Hasan'ın ardından tahta çıkmıştır. Kral Hasan'dan daha ılımlı bir yönetim anlayışına sahip olan Kral Muhammed, 12 Ekim 1999 tarihli Kraliyet konuşmasında yeni bir otorite anlayışı, yolsuzlukla mücadele, yerinden yönetim, yoksulluğun azaltılması ve sosyal meselelerden bahsederek babasından farklı bir yol izleyeceğinin işaretlerini vermiştir. 2004'te "Gecekonduşuz Şehirler" ve 2005'te "Ulusal İnsani Kalkınma Girişimi" gibi programları başlatan Kral Muhammed Faslıların yaşam kalitesinin iyileştirilmesine yönelik çeşitli ulaştırma ve kentsel projeleri yürürlüğe koymuş, altyapı yatırımları yapmıştır (Institut Thomas More 2011). Aile hayatını düzenleyen *Moudawana* Kanununu¹ revize etmiş ve insan haklarında önemli iyileştirmeler yapmıştır.

¹ 1958'de Kral V. Muhammed zamanında kodifiye edilen *Moudawana* veya Kişisel Statü Kanunu, kadınlara ilişkin hükümler yüzünden kamuoyunda tartışmalı bir kanundu. Kanun, kadınların evlenmeleri için vasisinin iznini, çalışmak veya pasaport edinmek için babalarının ya da eşlerinin iznini almasını öngörmekte, çok eşliliğe izin vermekte ve erkeklere sadece beyanda bulunarak eşlerinden boşanma hakkı tanımakta idi. İlk defa 1993'te Kral II. Hasan zamanında kısmen revize edilen Kanun'da önemli değişiklikler Kral VI. Muhammed zamanında yapılmıştır. 2004 değişikliği ile kadınların evlenmeleri için vasi zorunluluğu kalkmıştır; çok eşlilik erkeğin ilk eşi ile bir hâkimin iznine tabi olmuştur; kadınlar için evlilik yaşı 15'ten 18'e yükselmiştir; kadınlar için boşanma usulleri kolaylaştırılmış ve kadınların sta-

Kral'ın bizzat "homeopatik demokrasi" olarak nitelendirdiği süreç, çok düşük dozlarla siyasi liberalleşmeye yönelik atılan adımları kapsamaktadır. Bu çerçevede, son yıllarda insan hakları ihlallerinde önemli düzelmeler olmuş, sivil toplum örgütlerine daha fazla özgürlük verilmiş ve muhalefetteki siyasi partilerin siyasi arenaya dönmeleri sağlanmıştır. Kral Muhammed, ayrıca, babası Kral Hasan'ın karıştığı insan hakları ihlallerinin soruşturulması için Hakaniyet ve Uzlaşma Komisyonunu (*Equity and Reconciliation Commission*) kurmuş, 2001'den itibaren Berberidillerini (Tamazight (resmi Berberi dili), Tachelhit, Tarifit vb. diyalektleri bulunmaktadır) ve kültürünü teşvik eden adımlar atmıştır (Maddy-Weitzman 2012, 88).

1990'lı yılların ortalarından bu yana, özellikle Kral Muhammed'in 1999'da göreve başlamasından itibaren temel hak ve özgürlükler – ifade özgürlüğü, toplantı yapma ve örgütlenme özgürlüğü – alanında önemli gelişmeler olmuştur. Ancak, Uluslararası Af Örgütü'nün (Amnesty International) çeşitli raporları bu temel hak ve özgürlüklerin uygulamada sınırlandırıldığına, özellikle işsiz mezunların toplantı yapma ve örgütlenme hakkının kısıtlandığına, bu kapsamda örneğin, Ulusal İşsiz Mezunlar Derneği'nin (*L'Association Nationale des Diplômés-Chômeurs*, ANDCM) tanınmadığına işaret etmiştir. 1991'de kurulan dernek, işsiz gençleri örgütleyerek kamu sektöründe istihdam azalışını protesto etmektedir. Gerçekten, son 20 yılda Fas'taki işsiz mezunların sayısı hızlı bir artış göstermiştir. 1970'li ve 1980'li yıllarda yeni mezun olan gençlerin çoğu kamu sektöründe iş bulabilirken, işgücü piyasasının demokratikleşmesi ve şeffaflaşması istihdam imkânlarını azaltmıştır (Storm 2007, 99-113).²

Genç nüfusa sahip bir ülke olan Fas'ta ortalama yaş 26,9 olup nüfusun yaklaşık yüzde 48'i 25 yaşın altındadır. Dünya Bankası'nın Haziran 2012'de "Fas 2009-2010 Hane Halkı ve Gençlik Anketi" verilerine dayanarak yayınladığı rapora göre, Fas'ta genç nüfus (15-29 yaş grubu) toplam nüfusun yüzde 30'unu, çalışan yaştaki (15-64) nüfusun ise yüzde 44'ünü oluşturmaktadır. Genç işsizliği oranı erkekler için yüzde 22, kadınlar için yüzde 38'dir. Gençlerin yüzde 49'u ne okula devam etmekte, ne de işgücüne katılmaktadır. Eğitim düzeyinin işgücü piyasasına dönüşümü yeterli düzeyde değildir. Çalışan gençler ise düşük nitelikli işlerde çoğunlukla sosyal güvenceleri olmadan

tüsüne ilişkin başka önemli iyileştirmeler yapılmıştır (Arieff 2012, 9; fr.wikipedia.org).

² Fas'ın ulusal kimliğine ilişkin farklı görüşler, köklü bir eğitim reformunun yapılmasını güçleştirmektedir. Batı ile daha fazla bütünleşmek isteyen kesimler üniversitelere kabul edilen öğrenci sayısının azaltılması ve eğitim programlarının iyileştirilmesi gerektiğini savunurken, muhafazakâr kesimler üniversitelerde eğitim dilinin bugün ağırlıklı olan Fransız dilinden ziyade Arapça olması gerektiğini ileri sürmektedir.

olumsuz koşullarda çalışmaktadır. Gençler, işlerinden memnun değildir; en sık yaşadıkları sorunlar, düşük ücret, ağır çalışma şartları ve uzun çalışma saatleridir (Dünya Bankası 2012).

Genç nüfusun toplam nüfus içindeki oranının yüksek olması, nitelikli işgücü için fazla iş imkânı olmaması ve dolayısıyla genç işsizliğinin yaygınlığı gibi faktörler toplumsal huzursuzluğa ve istikrarsızlığa neden olmuştur.³ 1990'lardan bu yana işsiz mezunlar Fas'ın her şehrinde sosyal protesto hareketlerinin kalıcı bir unsuru olagelmıştır. Fas devleti işsizlik sorununu çözmekle sorumlu görülmektedir. Protesto söylemlerinin odak noktası "istihdam hakkı"ndan "kamu sektöründe istihdam hakkı"na kaymıştır. Özel sektörde iş güvencesinin düşük olması ve işlerin üniversite mezunlarının niteliklerine uygun olmaması nedeniyle kayıt dışı sektörlerde çalışan mezunlar bile kendilerini işsiz olarak tanımlamaktadır. İşsizlik farklı ideolojilerden gençleri ortak pragmatik bir hedef etrafında birleştirmektedir. Zaman zaman protestocu gençlerle hükümet yetkilileri arasındaki müzakereler sonucunda mezunların bir bölümünün kamu sektöründe istihdam edilmesinden ötürü bu protestoların siyasi sisteme muhalefetten ziyade bir nevi "iş başvurusu" olduğu ileri sürülmektedir. Örneğin, 2010 yazında hükümet gösterileri birkaç aylığına da olsa yatıştırmak için 1259 mezunu kamu sektöründe istihdam etmiştir. Bu tür alımların ihtiyaçtan çok güvenlik nedeniyle yapıldığı belirtilmektedir (Bogaert ve Emperador 2011, 250-55). Kamu sektöründe çalışan gençlerin oranı yüzde 5'tir (Dünya Bankası 2012).

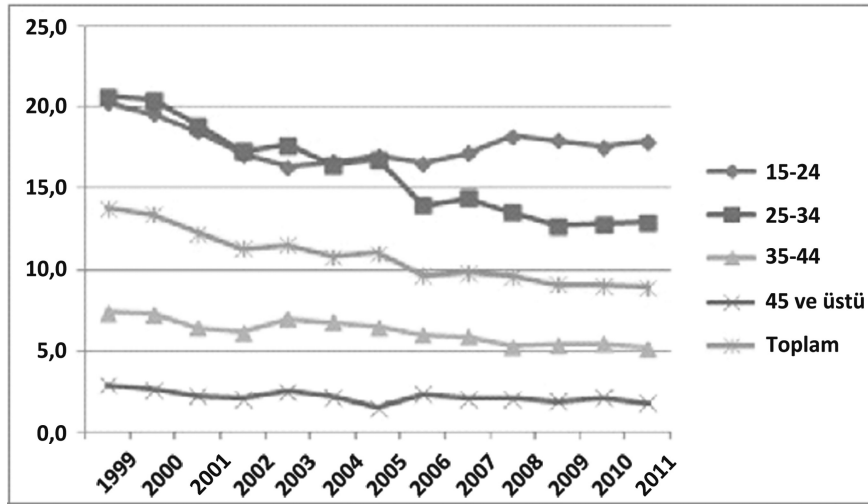
Esasen, Kuzey Afrika ülkelerinde, işgücü piyasalarında son dönemde olumlu gelişmeler olmuştur; ancak yaratılan iş imkânlarının büyük bölümü düşük nitelikli ve kayıt dışı sektörlerde gerçekleşmiştir. Fas'ın 1980'li yıllardan itibaren Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası ile sürdürdüğü yapısal uyum programları ve reformlarını liberal ekonomi, özelleştirme ve ekonomik büyüme politikaları takip etmiştir. 1990'lı yıllarda, Dünya Bankası ve IMF, Fas'ı makroekonomik istikrarda başarı öyküsü olarak nitelendirmiştir. Ayrıca, Avrupa Birliği ile 1996'da, ABD ile 2004'te serbest ticaret anlaşmaları imzalanmıştır (Zemni ve Bogaerd 2009). Öte yandan liberalleşme politikaları, devletin işgücü yaratma olanağını ve kamu sektöründeki istihdam oranını azaltmıştır. Örneğin, yapısal uyum programının uygulanmasından ötürü kamu sektöründeki iş imkânlarının sayısı 1982'de 50.000 iken 1983'te 5.000'e düşmüştür.

³ Sosyal bilimler araştırmalarına göre, bir ülkede demokratik dönüşümün başarılı olabilmesi için o ülkenin nüfusunun ortalama yaşının 30'un üzerinde olması gerekmektedir. Bu oran, Arap ülkeleri arasında Tunus ve Bahreyn dışında karşılanamamaktadır (Springborg 2011). Arap gençliğinin yaşadığı sorunlar ve bunun siyasi aktivizmle bağlantısı için ayrıca bkz. Murphy, Emma. "Problematizin Arab Youth: Generational Narratives of Systemic Failure." *Mediterranean Politics*, 2012: 5-22.

tür. Dolayısıyla, bu politikalar bazıları için yeni fırsatlar yaratsa da, zengin ile yoksul kesimler arasındaki gelir farkını artırarak sosyal yabancılaşmaya yol açmıştır. İşçi sendikaları ise çalışan yoksul kesimin sorunlarına çözüm bulmakta yetersiz kalmaktadır (Behr 2012, 12-14; Desrues ve Moyano 2001; Bogaert ve Emperador 2011, 245). Yeni bir hayat kurma umuduyla yasadışı yollardan Akdeniz'i geçmeye çalışan Faslıların can verdiği "ölüm tekneleri" işte bu sosyo-ekonomik ortamın bir yansımasıdır.

2011 istatistiklerine göre, Fas'ta 35-44 yaş grubunda işsizlik oranı yüzde 5,2 iken 15-24 yaş grubunda yüzde 17,9, 25-34 yaş grubunda ise yüzde 12,9'dur (Şekil 1). Fas, Birleşmiş Milletler 2011 İnsani Kalkınma Endeksinde 187 ülke arasında 130. sırada yer almaktadır. Fas'ın endeks değeri 1980 ile 2011 arasında yılda ortalama yüzde 60 artışla 0,364'ten 0,582'ye yükselmiş olsa da, Arap ülkelerinin 0,641'lik ortalamasının altında kalmaktadır (Birleşmiş Milletler 2012). Ayrıca, ülkedeki gelir adaletsizliği oldukça yüksektir. Dünya Bankası verilerine göre, nüfusun yüzde 14'ü günde iki dolardan daha az kazanmaktadır.⁴ Okuma yazma oranı yüzde 50'nin biraz üzerindedir.

Şekil 1. Fas'ta Yaş Grubuna Göre İşsizlik Oranları (1999-2011)

Kaynak: Fas Planlama Yüksek Komiserliği, İstatistik Müdürlüğü

http://www.hcp.ma/Taux-de-chomage-au-niveau-national-selon-les-tranches-d-age_a262.html

⁴ The World Bank, "Poverty Head count Ratio at \$2 a day (PPP) (% of population)", <http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.2DAY>, Erişim: 11.11.2012.

Bauer ve Schiller'e(2012) göre, devletin halka iş imkânı sağlamakla ve temel ihtiyaç mallarını ucuz şekilde temin etmekle yükümlü görülmesi, sosyo-ekonomik beklentilerin karşılanamaması durumunda radikal siyasi unsurların güçlenmesini beraberinde getirmekte olup bu durum Arap ülkelerinin temel sorunlarından biridir.

2. Halkın Talepleri

Yukarıda bahsi geçen ekonomik zorluklar diğer Kuzey Afrika ülkelerinde olduğu gibi Fas'ta da etkili olmuş ve birçok kentte halk isyanlarına neden olmuştur. Ancak 2011 gösterileri, geçmişte "ekmek isyanları" olarak da anılan gösterilerden farklı bir boyut taşımaktadır (Maghraoui 2011, 688). 1981, 1984 ve 1990'daki sokak protestolarının oluşumunda temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarının dönemsel artışı etkili olmuştur. 2000'li yıllarda kırsal bölgelerde protesto gösterileri yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu yerel eylemlerin bastırılması, yetersiz örgütlenmelerinden ve siyasi talep içermemelerinden ötürü kolay olmuştur. Ancak 2005'ten itibaren *tansikiyat* denilen koordinasyon noktalarının oluşumuyla yerel eylemler daha örgütlü bir boyut kazanmıştır. Fas İnsan Hakları Derneği (AMDH), ATTAC ve radikal sol görüşlü küçük siyasi partilerin etkisiyle hayat pahalılığına karşı 70'den fazla şehir ve köyde koordinasyon noktaları oluşturulmuştur. Bunlar çeşitli yürüyüşler, gösteriler ve oturma eylemleri düzenleyerek çalışan sınıfın ekonomik koşullarının kötüleşmesini ve su ile elektrik fiyatlarının artışı kınamıştır. 2007 Séfrou ve 2008 SidiIfni'de olduğu gibi bazı yerel protestolarda göstericiler ile emniyet güçleri arasında çatışmalar yaşanmıştır (Zemni, de Smet ve Bogaert 2012, 7). 2011 gösterilerinin geçmiştekilerden farkı, siyasi bir boyut taşıması ve sosyal ağlar yoluyla tüm ülkeye yayılan yeni bir koordinasyon yönteminin izlenmesidir.⁵

17 Ocak 2011'deki ilk isyanda halk işsizlikten ve temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarının aşırı pahalılığından şikâyet etmiştir. Fas'ta temel ihtiyaç maddelerinin büyük bir bölümünün yabancı şirketlerce sağlanması ve buna bağlı fiyat artışları halkın tepkisini çekmiş, tansiyon 19 Şubat'ta Tangier'de yükselmiştir. Ertesi gün ise ülke çapında gençler ve sivil toplum örgütleri tarafından organize edilen ve 20 Şubat Hareketi olarak adlandırılan protesto gösterileri gerçekleşmiştir (Joffé 2011, 511). Ülkedeki siyasi partilerin ve işçi sendikalarının son dönemde zayıflamış olması 20 Şubat Hareketi'nin ulusal boyut kazanmasında etkili olmuştur. Binlerce genç, Tunus ve Mısır'daki gösterilerden

⁵ 20 Şubat 2011'deki protesto hareketi, bir grup genç Faslı'nın sosyal paylaşım sitesi Youtube'a ekledikleri bir kampanya videosu ile başlamıştır: http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=S0f6FSB7gxQ, Erişim: 11.11.2012.

ilham alıp Facebook, Twitter, Youtube gibi İnternet teknolojileriyle örgütlenmiştir. Dinamik bir sivil toplum, Arap Baharı ile birleşince, son yıllarda depolitize durumdaki siyasi arenayı hareketlendirmiş, her yaştan ve ideolojiden kişiyi içine katmıştır (Maghraoui 2011, 687-88). Özellikle, Fas İnsan Hakları Derneği, radikal sol partiler ve popüler bir yeraltı İslami hareket olan Adalet ve Hayırseverlik Örgütü (*Al Adl Wal İhsan*) gibi örgütler harekete destek vermiştir. 20 Şubat Hareketinin başından bu yana ülke çapında haftalık protesto eylemleri düzenlenmektedir (Zemni, de Smet ve Bogaert 2012, 8). Ekonomik durumun kötüleşmesinin, yolsuzlukların ve siyasi reformların ağır ilerlemesinin protesto edildiği bu gösteriler nispeten barışçıl bir ortamda gerçekleşmiş, emniyet güçleri göstericilerle zaman zaman çatışsa da bu diğer Arap ülkelerine kıyasla daha ölçülü bir şekilde gerçekleşmiştir (Strategic Survey 2011, 53). Hiçbir zaman Tunus veya Mısır'da olduğu gibi büyük kalabalıklar toplanmamış, en başarılı olan 20 Mart gösterisi bile diğer ülkelere kıyasla zayıf kalmıştır.

Gösterilerde dile getirilen talepler, ekonomik ve siyasi nitelikte olmuştur. Ekonomik talepler genç işsiz mezunların istihdam edilmesi, asgari ücretin artırılması, vatandaşların alım gücünün korunması ve herkesin sosyal hizmetlerden yararlanabilmesi yönündedir. Ayrıca, halk egemenliğine dayalı demokratik bir anayasa, bağımsız yargı, güçler ayrılığı, basın özgürlüğü, insan hakları ihlallerinin sona erdirilmesi ve Berberi dilinin resmi dil olarak tanınması bu taleplerden bazılarıdır. Mevcut hükümetin görevden çekilmesi ve yolsuzluklarla bağlantılı kişilerin yargılanması istenmiştir. Özellikle, Başbakan Abbas El Fassi gibi Kral'ın çevresindeki bazı kişiler sloganların hedefi olmuştur. Kral'ın yönetimden tamamen çekilmesinden ziyade, otoriter olmayan bir monarşi biçimi talep edilmiştir. Halk, monarşinin İngiltere ve İspanya'daki gibi sembolik olmasını ve Parlatmentonun daha fazla yetkiyle donatılmasını istemiştir (Amos 2012; Maghraoui 2011, 688).

Halkın, Kral VI. Muhammed'in görevden çekilmesini istememesinde veya sorumluluğunu sorgulamamasında Kral'ın reformcu kişiliğinin ve genel olarak halk tarafından sevilmesinin payı bulunmaktadır. Henüz veliaht iken yoksulları desteklediği bilinen VI. Muhammed, tahta çıktığında "Yoksulların Kralı" olarak anılmıştır. Ayrıca, Jones'a göre (2007), Fas Krallığında istişarenin karar-alma mekanizmalarında önemli bir rol oynaması ve Kral'ın arabulucuk görevi sembolik gücü arttıran unsurlar arasındadır.

Kral VI. Muhammed, 20 Şubat protesto gösterilerinin hemen akabinde 21 Şubat'ta yaptığı konuşmada Ekonomik ve Sosyal Konseyin kurulacağını açıklamıştır. Bunu 3 Mart'ta Ulusal İnsan Hakları Konseyinin kurulması izlemiştir. 1990'da kurulmuş olan İnsan Hakları Danışma Konseyinin yerini alan Ulusal İnsan Hakları Konseyi'ne daha fazla inceleme yapma ve hükümet bel-

gelerine erişme yetkisi verilmiştir. 27 üyesinden 16'sı Kral veya Parlamento tarafından seçilecek olan Konseyin başlıca görevi insan hakları ihlallerinin takip edilip değerlendirilmesi şeklinde öngörülmüştür (Maghraoui 2011, 692).

9 Mart 2011 tarihinde yaptığı konuşmada ise Kral Muhammed kapsamlı bir Anayasa reformunun altını çizmiştir. Bahsekonu reformun odak noktası, ülkenin ileri derecede bölgeselleştirilmesine ve merkezîyetçi yapıdan uzaklaşılmasına dayanmaktadır.⁶ Kral, konuşmasında protestolar sırasında açıkça talep edilen parlamenter monarşiden, maiyetindeki kişilerin yolsuzluklarına son verecek etkili bir güçler ayrılığından bahsetmemiştir. Yine de, Kral'ın 20 Şubat göstericilerinin taleplerine yanıt veriyor olması gösterilerin durdurulmasına yönelik bir çağrı olarak algılanmış ve halk tarafından olumlu karşılanmıştır. Ayrıca, "Kraliyet otoritesinin kamusal tartışmalara tabi tutulması" siyasi hayatın tabularından birini yıkmıştır (Belkeziz 2012). Anayasa Reformuna ilişkin en kapsamlı açıklama ise 20 Mart'ta gelmiş, buna karşılık 60'dan fazla şehirde gösteriler düzenlenerek siyasi, ekonomik ve Anayasa reformlarının kapsamının genişletilmesi istenmiştir. Bu gösterilere on binlerce kişi katılarak parlamenter monarşi talep etmiştir.

3. Anayasa Reformu

Kral Muhammed, 20 Mart konuşmasında, yeni Anayasayı dört ay içerisinde hazırlamak üzere Anayasal Revizyona ilişkin Danışma Komisyonu'nu (*Commission Consultative pour la Révision Constitutionnelle*, CCRC) görevlendirdiğini açıklamıştır. Söz konusu komisyonun başında anayasa hukuku alanında uzmanlaşmış 67 yaşındaki Profesör Abdeltif Menouni'nin bulunması, farklı siyasi partiler, işçi sendikaları ve diğer siyasi aktörler ile koordinasyon sağlanması öngörülmüştür. Fas bağımsızlığını kazandığından bu yana ilk defa Anayasa reformu için böyle bir yöntem kullanılmış, gizli komisyonlar oluşturulmamış, harici uzmanlar getirilmemiştir (López García 2012, 13).⁷

Bahsekonu Komisyon, yalnızca siyasi aktörlerle değil, akademisyenler, kanaat önderleri, insan hakları savunucuları başta olmak üzere toplumsal aktör-

⁶ Kral'ın bölgeselleşme projesinin geçmişi 9 Mart 2011'den önce başlamıştır. Kral, Sahra bölgeleri başta olmak üzere Fas'ın çeşitli bölgelerinde yerel demokrasiyi güçlendirmeye yönelik bölgeselleşme projesini 2008 yılında başlatmış ve 3 Ocak 2010 tarihli bir konuşmasında teyit etmiştir. Kral 31 Temmuz 2010'daki başka bir konuşmasında "Fas'a özgü demokratik gelişme modeli"nden söz etmiştir (Institut Thomas More 2011).

⁷ Geçmiş Anayasa değişiklikleri 1970, 1972, 1980, 1992, 1996 ve 2011 yıllarında gerçekleştirilmiştir.

lerle de görüş alışverişinde bulunmuş, istişare oturumları (*hearing sessions*) düzenlemiştir. Söz konusu taraflar, çalışmalara katılmakla birlikte, Kurucu Meclis oluşturulmamasını ve reformların Saray'ın gölgesinde yapılmasını eleştirmişlerdir. Komisyon Başkanı Menouni'nin Kral'ın danışmanlarından biri olması dolayısıyla doğrudan Kral'ın talimatlarıyla hareket ettiği ileri sürülmüştür. Yine Kral'ın danışmanlarından Muhammed Mutasım, Komisyon üyeleri ile Anayasaya katkı yapan siyasi partiler, sendikalar, sivil toplum kuruluşları ve diğer aktörler arasında irtibat noktası olarak görev yapmıştır (Ottaway 2011). Komisyon, 9 Haziran 2011'de Kral'ın yetkilerinin Başbakana devredilmesini, bağımsız bir yargı oluşturulmasını ve Berberi dilinin resmi dil olarak tanınmasını kapsayan tavsiyelerini açıklamıştır. Bundan birkaç gün sonra, 100 gün süren çalışmaların ardından Kral VI. Muhammed, kendi yetkilerinin azaltılacağı, seçilmiş bir parlamentoya dayalı anayasal monarşi rejimi üzerinde çalıştıklarını ve 1 Temmuz 2011 tarihinde referanduma sunulacak bir anayasa metninin hazırlandığını açıklamıştır. Kral'ın 18 Haziran 2011'de açıkladığı anayasal reform paketi aşağıdaki hususları kapsamaktadır (López García 2012, 13):

- Kral'ın Parlamento seçimlerinde en çok oyu alan parti içinden Başbakan tayin etmesi;
- Anayasada Kral için kullanılan “kutsal” kelimesinin çıkarılması;
- Kral yerine başbakanın hükümete başkanlık etmesi ve başbakanın parlamentonun alt kanadını lağvetme hakkına sahip olması;
- Başbakanın Hükümet Konseyine başkanlık etmesi; Hükümet Konseyinin kabineye sunulacak politikaları hazırlaması;
- Parlamentonun sivil haklar, seçimler ve uyrukluğun denetimi üzerinde daha fazla söz sahibi olması;
- Kadınların erkekler ile sivil ve sosyal açıdan eşit olması (geçmişte yalnızca siyasi eşitlik güvence altında idi);
- Berberi dilinin Arapçanın yanısıra resmi dil olması (BBC 2011).

Parlamento ile İlişkilerden Sorumlu Bakan Driss Lachgar, reform paketini “gerçek bir devrim” olarak nitelendirmiş ve tasarının “parlamentar monarşinin temellerini attığını” kaydetmiştir (BBC 2011). Tasarının demokratikleşme anlamında bazı önemli getirileri olmakla birlikte, Avrupalı anlamda bir parlamentar monarşiden bahsetmek güçtür; bazı konularda Kral'ın statüsü ve yetkileri korunmaktadır.

Yeni Anayasa, değişikliklerin açıklanmasından yalnızca iki hafta sonra, 1 Temmuz 2011 tarihinde referanduma sunulmuştur. Halkın yüzde 72,56 oranın-

da katılım sağladığı referandum sonucunda, Anayasa yüzde 98,94 oranında evet oyu ile kabul edilmiştir. 2007 genel seçimlerine katılım oranının yüzde 37 olduğu düşünüldüğünde, bu oran bir hayli yüksektir. İçişleri Bakanlığı, yaklaşık 9 milyon 151 bin Faslının oy kullandığını açıklamıştır. Fas'ta 21 milyon kişi oy kullanabilecek yaşta olduğu halde bunların 8,5 milyonu seçmen listesinde kayıtlı değildir (López García 2012, 17; Maghraoui 2011, 694).

Anayasada yer alan madde sayısı 108'den 180'e çıkarılmıştır. Yeni Anayasada insan haklarıyla ilgili önemli hükümlere yer verilmiştir. 19 ila 40. maddeler evrensel hak ve özgürlükler alanında Fas devletinin uluslararası standartları yakalamasını öngörmektedir. Bu bağlamda, örneğin, 19. madde kadınların sosyo-ekonomik haklarını, 23. madde vatandaşların hukuk dışı tutuklamadan korunmasını, 27. madde ise vatandaşların kamusal bilgiye erişimini ele almaktadır. 2011 Anayasasında, Fas toplumunun kültürel çeşitliliği, Arap, Berberi, Hassani, Sahra, Endülüs, Yahudi ve Akdeniz kimliklerinin tanınmasıyla sağlanmaktadır. 5. maddeye göre, Berberi dili devletin ikinci resmi dilidir (Maghraoui 2011, 694-95).

Yeni Anayasa, güçler ayrılığına ilişkin bazı siyasi mekanizmalar oluşturmayı başarmıştır. Bu kapsamda, hükümet liderinin (*Chef du Gouvernement*), diğer bir deyişle Başbakanın genel seçimlerde en çok oyu alan parti içinden Kral tarafından atanması, Başbakanın önerdiği kişilerin hükümet üyesi olarak atanması, Kralın kendi inisiyatifi ile veya Başbakan ile istişare ederek hükümet üyelerinin görevine son vermesi (47. madde), Bakanlar Konseyinin Kralın veya Başbakanın isteğiyle toplanması (48. madde), Bakanlar Konseyinin Başbakan ya da ilgili bakanın önerisiyle büyükelçi, vali gibi yüksek dereceli memurları ataması (49. madde), milletvekillerinin üçte birinin talebi üzerine araştırma komisyonu kurulması (67. madde), milletvekillerinin beşte birinin imzasıyla hükümete gensoru verilebilmesi (105. madde), Anayasa Mahkemesinin kurulması (129. madde), Yüksek Yargı Konseyinin yetkilerinin artırılması (113-116. maddeler) önemli yeniliklerdendir (Ruchti 2011).

Kralın ordunun en yüksek komutanı olma ve güvenliğin sağlanmasına ilişkin görevi muhafaza edilmiştir. Kral büyükelçileri ve diplomatları atamaktadır. Ayrıca, Anayasaya yeni bir madde ilave edilerek Kralın ülkedeki en yüksek dini makam olduğu belirtilmektedir. Yeni Anayasada Kral için kullanılan "kutsal" kelimesi çıkarılmasına rağmen, Kral, "inananların komutanı" (*amir al-mu'minin*) olarak tanımlanmakta ve 46. maddede "Kralın şahsiyetinin bütünlüğünün ihlal edilemeyeceği" belirtilmektedir.

4. Uluslararası Toplumun Tepkisi ve Temel Eleştiriler

Uluslararası toplum, reformları ve Anayasa referandumunu oldukça olumlu karşılamıştır. Arap Ligi Genel Sekreteri Amr Musa, Kral'ın aldığı önlemleri demokrasi açısından önemli bir adım olarak nitelendirmiştir. ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, reformları “bölgedeki diğer ülkeler için bir model” olarak nitelendirerek Fas halkı için büyük umut vadettiğini kaydetmiştir (BBC 2011). Clinton ayrıca, Şubat 2012’de Fas’a gerçekleştirdiği resmi bir ziyarette Kral VI. Muhammed ve Fas halkının büyük siyasi olgunluk gösterdiğini, yeni anayasaya geçişin, seçimlerin ve yeni hükümetin başarılı olduğunu kaydetmiştir (Arieff 2012, 4).

Avrupa Birliği de, Fas’taki siyasi reformları desteklemiş ve Avrupalı liderler bölgedeki kargaşanın ortasında Fas’ın istikrarını korumasını ümit ettiklerini dile getirmişlerdir. Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, Haziran 2011’de Fas Parlamentosuna “Demokrasi için Ortak” statüsü vermiştir (Avrupa Konseyi 2011). Avrupa Birliği Dış Politika Şefi Catherine Ashton, Genişlemeden Sorumlu Komiser Stefan Füle ile Temmuz 2011’de yaptığı ortak açıklamada aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

Fas’ta yeni Anayasa’ya ilişkin referandumun olumlu sonuçlanmasını memnuniyetle karşılıyor, oylamadaki barışçıl ve demokratik ruhu takdir ediyoruz. Teklif edilen reformlar Fas halkının meşru isteklerine karşı önemli bir yanıt teşkil etmekte olup Fas’ın AB içindeki İleri Statüsü ile uyumludur. Reformlar, demokrasi ve insan hakları saygının güçlendirilmesi, özellikle parlamentonun rolünün ve yargının bağımsızlığının artırılması yoluyla güçler ayrılığı, bölgesel leştirimin ilerletilmesi ve cinsiyet eşitliğinin güçlendirilmesine yönelik önemli taahhütler içermektedir. Şimdi bu reform gündeminin hızlı ve etkili bir şekilde uygulanmasını teşvik ediyoruz (Avrupa Birliği 2011).

Körfez İşbirliği Konseyi (KİK), Mayıs 2011’de bir Körfez ülkesi olmadığı ve diğer üye ülkeler kadar zengin olmadığı halde Fas’ı Ürdün ile birlikte Konsey üyeliğine davet etmiştir. Konsey, Aralık 2011’de Fas ve Ürdün’e 5 milyar ABD doları değerinde yardım fonu verileceğini açıklamıştır. Arieff (2012, 15-16), halk ayaklanmalarının yarattığı istikrarsızlık tehlikesinin bunda etkili olduğunu belirtmektedir.

Uluslararası toplumun genel olarak reformlara olumlu yaklaşımına karşın, muhalefet ve hükümet karşıtları, reformların yetersiz olduğu, Kral’ın dış politika, güvenlik ve din alanındaki öncelikli konununun sürdürüldüğü, camilerin anayasa reformunu desteklemekte araç olarak kullanıldığı ve resmi haber ajansının anayasa paketinin propagandasını yaptığı yönünde eleştiriler yöneltilmiştir (BBC 2011). 20 Şubat Hareketi de yeni Anayasayı, daha açıklanmadan önce reddederek protesto gösterilerini sürdürmeye karar vermiştir.

Anayasa reformları bazı yorumcular tarafından başarılı bulunurken diğerlerince demokratik dönüşümü sağlamak bakımından yetersiz olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Fas Al Akhawayn Üniversitesi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Doçenti Driss Maghraoui demokratik olmayan usullerle, içeriği otoriter yapı tarafından belirlenen Anayasa reformlarının Fas'ta demokrasinin meşru bir şekilde yapılandırılması sürecinde sürdürülebilir olmadığını ileri sürmektedir (2011, 680). Maghraoui'ye göre, siyasi partiler, sendikalar ve sivil toplum aktörlerine danışıldığı halde, nihai metin monarşinin içerisindeki çevrelerde kaleme alınmıştır:

Monarşi yönetimi kendini Fas'ta herhangi bir 'modern ve demokratik proje'nin en önemli ve hayati parçası olarak yansıtıyor görünmektedir; bu 'amaçlanan ideal'e yönelik süreç yalnızca demokratik ilkelerle yönetilmemekle kalmamakta, aynı zamanda belirsiz, muğlak, açık uçlu ve daima *mahzen*'in⁸ iradesine tabi olmaktadır (Maghraoui 2011, 680).

Maghraoui, siyasi çoğulculuğun monarşi tarafından, siyasi partileri bölerek siyasi arenanın başat aktörü olmak için bir araç olarak kullanıldığını ileri sürmektedir. Öte yandan, bu yapı zaman içerisinde değişik ideolojilerdeki siyasi partilerin monarşinin aşırı yetkilerini ve üstünlüğünü sorgulamadığı bir "mutabakat politikası" izlemelerine yol açmıştır. 2011 Anayasa reformu süreci de monarşi tarafından "evcilleştirme" yahut "mahzenleştirme" sürecinin bir parçası olmuş, siyasi partilerin "Anayasal Reform İstişari Komisyonu"na sunduğu önergeler oldukça sınırlı kalmıştır. Söz konusu önergeler, güçler ayrılığı ilkesine pek değinmeden, hâlihazırda Kral'ın konuşmasında açıkça belirttiği anayasa değişiklikleri ile sınırlı olmuştur. Bunlardan bazıları, Halk Hareketi Partisinin (*Mouvement Populaire*, MP) sunduğu Berberi dilinin resmi statü kazanmasına ilişkin değişiklik önergesi, İlerleme ve Sosyalizm Partisinin (*Parti du Progrès et du Socialisme*, PPS) sunduğu başbakanın rolünün güçlendirilmesine ilişkin değişiklik önergesi, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin devletin İslami niteliği ile ilgili önergesidir. Dolayısıyla, Anayasa paketi üzerine yapıcı eleştiriler siyasi partilerden değil, 20 Şubat Hareketinden gelmiştir.

Eleştirilerin bir diğer odak noktası, Anayasa reformlarına ilişkin nihai metnin Kurucu Meclis değil, Saray tarafından kaleme alınmasıdır. Kral'ın reform paketini açıklamasıyla 1 Temmuz'da referanduma sunulması arasında yalnızca iki hafta olması yüzünden metnin kamusal alanda yeterince müzakere edilemediği belirtilmektedir (Maghraoui 2011, 693). Anayasa reformlarına ilişkin

⁸ Mahzen, Fas Kralının çevresinde ona danışmanlık yapan, karar-alma sürecine katılan, iç güvenlik, dış politika gibi bazı alanlarda hükümetten daha güçlü olduğu belirtilen bir güç odağıdır (Jones 2007, 152). Buna göre, Mahzen'in bir tür devlet içi devlet veya derin devlet yapılanması olduğu söylenebilir.

tartışmalar genişletilebilmekle birlikte, daha detaylı bir inceleme bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

Kral, Anayasa reformunun dışında, tutuklu bulunan bazı insan hakları aktivistlerini, Batı Sahra bağımsızlık savunucularını ve Selefi tutukluları serbest bırakmış veya cezalarını hafifletmiştir. Hükümet ise, protestolara karşı çok yönlü bir yaklaşım izleyerek bir yandan göstericileri yatıştırarak ekonomik önlemler alırken (örneğin temel ihtiyaç maddelerine devlet sübvansiyonu sağlamak, devlet memurlarının maaşını artırmak, üniversiteden yeni mezun olanlara iş sözü vermek) diğer yandan barışçıl gösterilere izin vermiş ancak zaman zaman bunları bastırmıştır (Maddy-Weitzman 2012, 90).

5. Kasım 2011 Seçimleri

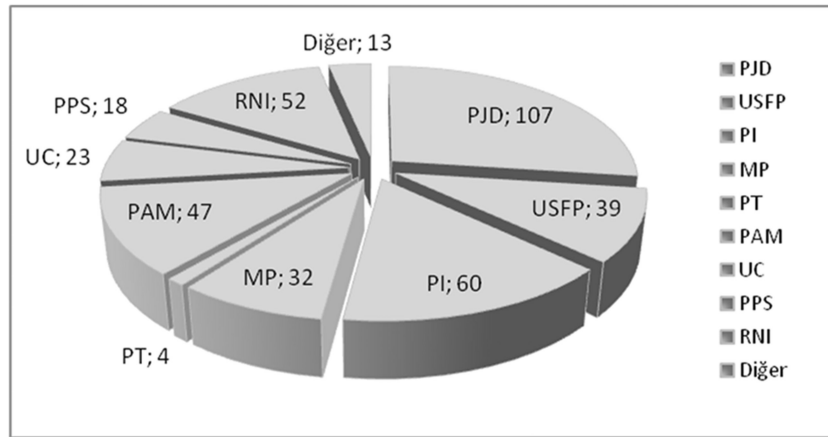
Referandumdan kısa bir süre sonra, kurumların yeni Anayasa ile uyumlaştırılmasını sağlamak amacıyla erken seçim kararı verilmiştir. İlk olarak, 7 Ekim 2011 seçim tarihi olarak belirlenmiş, ancak bunun için gerekli olan yeni seçim kanunu ile yönetmeliklerinin yürürlüğe konması ve siyasi partilerin seçim kampanyalarını hazırlamaları için yeterli süre vermek amacıyla seçimler Kasım 2011 tarihine ertelenmiştir. Geçici Fas Parlamentosu seçimlere ilişkin önemli düzenlemeleri kısa bir süre içinde kabul etmiştir.⁹ Parlamentodaki toplam 395 sandalyenin 60'ı kadınlar, 30'u gençler için ayrılmıştır. Tunus'ta 23 Ekim'de İslami parti Ennahda'nın kazandığı seçimlerden kısa bir süre sonra düzenlenen seçimler Arap dünyasının içinden geçtiği bu dönemde uluslararası gözlemcilerin dikkatini çekmiştir. Fas Hükümeti, seçim sürecinin dış gözlemciler tarafından izlenebilmesi amacıyla Ulusal İnsan Hakları Konseyine ulusal ve ulusla-

⁹ Bunların arasında şunlar yer almaktadır: Temsilciler Meclisinin bileşimine ilişkin 27-11 sayılı ve 14 Ekim 2011 tarihli Organik Kanun (sandalye sayısı 325'ten 395'e çıkarılmıştır); 10-11 sayılı ve 22 Ekim 2011 tarihli Siyasi Partiler Kanunu; seçimlerin gözlenmesine ilişkin 1-11-62 sayılı ve 29 Eylül 2011 tarihli Kanun Hükmünde Kararname. Hükümet, bunlara ek olarak seçim bölgeleri, oy pusulaları, seçim propagandası ve siyasi partilerin devlet tarafından finansmanı ile ilgili bir dizi kanun hükmünde kararname çıkarmıştır (López García 2012, 21). Bazı yorumcular, Fas siyasi sisteminde yapılan reformların yeterli olmadığını kaydetmiştir. Buna göre, Ekim 2011'de çıkarılan seçim kanunu ilk olarak İçişleri Bakanlığınca kaleme alındıktan sonra kapalı kapılar ardında sadece parti liderleriyle müzakere edilmiş ve seçim bölgelerinin orantısızlığı veya herhangi bir siyasi partinin çoğunluğu elde edemeyişi gibi sorunlara çözüm getirememiştir. Bugün 30'dan fazla siyasi partinin yer aldığı ve bunların bazılarının hiçbir zaman anlamlı bir rol oynamadığı Fas parti sisteminin rasyonelleştirilmesi için Seçim Kanunu'nda radikal bir değişiklik yapılması gerektiği ileri sürülmektedir (Colombo 2011, 2).

rarası gözlemcilerin akreditasyonu için yetki vermiştir. Böylelikle, ilk defa gözlemcilerin seçimleri tarafsız bir şekilde izleyebilmeleri için imkân yaratılmıştır. Seçimlere 13 milyon 626 bin 357 kayıtlı seçmen katılmıştır. Kayıtlı seçmenlerin yüzde 45'i oy kullanmıştır. Bu rakam Anayasa referandumundaki yüzde 73,4'lük oy oranına kıyasla tam bir başarı olarak değerlendirilmese de, 2007 genel seçimlerine (yüzde 37) kıyasla daha yüksek olduğundan uluslararası gözlemciler tarafından yeterli bulunmuştur. Fas siyasi yaşamında referandum katılma oranları genel seçimlere katılma oranlarından daha yüksek düzeydedir (López García 2012, 17-18)

Sonuçlar seçimden iki gün sonra açıklanmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi (PJD) önceki seçimlere oranla oylarını ikiye katlayarak seçimlerde en fazla oy alan parti olmuştur (1.080.914 oy). Adalet ve Kalkınma Partisi 107 sandalye, İstiklal Partisi (*Parti de l'Istiqlal*, PI) 60, Ulusal Bağımsızlar Mitingi (*Rassemblement National des Indépendants*, RNI) 52, Çağdaşlık Partisi (*Parti Authenticité et Modernité*, PAM) 47 ve Halk Güçleri Sosyalist Birliği (*Union Socialiste des Forces Populaires*, USFP) 39 sandalye kazanmıştır.

Şekil 2. Partilere göre sandalye dağılımı (2011 Genel Seçimleri)

Adalet ve Kalkınma Partisi, 1997 yılında Kral II. Hasan'ın isteğiyle kurulmuştur. O zamandan bu yana Fas'ın bölünmüş siyasi sisteminde güç kazanmasına rağmen 2011 seçimlerine kadar hep muhalefette yer almıştır. Parti, seçim kampanyasında iyi yönetim ve yolsuzlarla mücadele gibi temalara odaklanmıştır. Seçmenlerle yakın ilişki kurmaya diğer partilerden daha fazla önem veren partinin (Arieff 2012, 2) başarısını etkileyen faktörler; ekonomik ve sosyal meselelere odaklanarak yoksul kesimlere hitap etmesi (AlSayyad ve Masoumi 2012, 33), seçmenlerle anlaşılır bir dil kullanması, parti üyelerinin ve adayların siyaseti kendi çıkarları için kullanmayan kişiler olarak algılanması, önceki seçimlerde aşırı sola verilen oyların Adalet ve Kalkınma Partisine kay-

ması ve daha önce oy kullanmayan seçmenlerin Arap Baharı ile birlikte seçimlerin faydasını anlayarak siyasete tekrar bir şans vermeleridir (López García 2012, 29). 2011 seçimlerinde ilk defa İslami bir parti birinci gelmiştir. Parti, aynı ismi taşıdığı Türk Adalet ve Kalkınma Partisi'ni model alan bir söylem benimsemiştir; fakat Maddy-Weitzman'a (2012) göre, Fas Adalet ve Kalkınma Partisi toplumsal vizyonu ve Batı medeniyetine eleştirel bakışı nedeniyle Türk adaşından çok Mısır'daki Müslüman Kardeşler'e benzemektedir.

Kral VI. Muhammed, yeni Anayasa doğrultusunda Adalet ve Kalkınma Partisi lideri Abdulilah Benkiran'ı yeni hükümeti oluşturması için başbakan tayin etmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisinin koalisyona ortakları ise muhafazakâr İstiklal Partisi (PI), merkezdeki Halk Hareketi Partisi (MP) ve sol görüşlü İlerleme ve Sosyalizm Partisi (PPS) bulunmaktadır. Muhalefet partileri ise sol görüşlü Halk Güçleri Sosyalist Birliği (USFP), merkezi Ulusal Bağımsızlar Mitingi (RNI) ve Doğruluk ve Çağdaşlık Partisi'nden (PAM) oluşmaktadır (Arieff 2012, 6).

Yeni hükümetin ilk sınavı 19 Aralık 2011'de Fas Parlamentosunun alt kanadı olan 395 sandalyeli Temsilciler Meclisi Başkanlığı seçimleri olmuştur. İstiklal Partisi üyesi Karim Ghallab 222 oyla Meclis başkanı seçilerek RNI üyesi Muhammed Ebu'yu (82 oy) geçmiştir. Bakanlıkların paylaşımı ise koalisyon ortakları arasında oldukça uzun müzakerelere sahne olmuştur. Sonuçta, 31 bakanlıktan 26'sı koalisyon partileri arasında paylaşılmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi 12, İstiklal Partisi 6, MP 4 ve PPS 4 bakanlık almıştır. 2011 seçimlerinden önce Kral kilit bakanlıklar olan İçişleri, Dışişleri ve Adalet Bakanlıklarını yakınlarına veriyor ve saray içinde kalmasını sağlıyordu. 2011 seçimleri ile Fas'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından ilk defa bu bakanlıklar koalisyon partileri tarafından paylaşılmıştır (López García 2012, 34, 37). Yeni hükümet önceliği yolsuzluklarla mücadele, hükümetin şeffaf verebilirliği, genç işsizliği, sosyo-ekonomik eşitsizlik gibi konulara vermiştir.¹⁰ 9 Temmuz 2013'te koalisyon ortağı İstiklal Partisinin hükümetteki 6 bakanından 5'i istifa etmiştir. Bundan sonraki süreçte PJD'nin seçimlere gitmektense yeni bir koalisyon ortağı arayacağı tahmin edilmektedir. (BBC 2013).

¹⁰ Hükümetin eleştirildiği konular arasında Batı Sahra meselesi, insan hakları özellikle ifade özgürlüğü (örneğin sahne adı Le Haqed olan ünlü rap sanatçısı Mouad Belghouat'ın hapis cezası alması), Amina Filali tecavüz vakası, bazı bakanlıklarla saray ilişkisi, yüksek hızlı tren projesi ve azınlık hakları yer almaktadır. Bkz. Menas Associates, Morocco Politics & Security, 16.05.2012, <http://www.menas.co.uk/pubsamples/Morocco%20Politics%20&%20Security%20-%2016.05.12.pdf> (10/11/2012 tarihinde erişilmiştir).

Sonuç

Babası Kral Hasan'ın 1999'da vefatı üzerine tahta çıkan Kral VI. Muhammed, liberalleşmeye yönelik bir dizi reformu uygulamaya koymuştur. Bu reformlar ülkedeki kronik ekonomik sorunları ve işsizliği tam anlamıyla çözememiş ve Arap Baharı'nın etkisiyle başlayan 20 Şubat Hareketi demokrasi ve ekonomi alanında geniş kapsamlı reform çağrısında bulunmuştur. Kral Muhammed halkın taleplerine hızla yanıt vererek Anayasa Komisyonu kurmuş ve anayasa yapım sürecine siyasi partiler ile sivil toplum kuruluşlarının katılmasını sağlamıştır. 1 Temmuz 2011 tarihinde referanduma sunulan yeni Anayasa yüzde 98,94 oranında evet oyu ile kabul edilmiştir.

2011 Anayasası, Parlatentonun ve Başbakanın yetkilerini önemli ölçüde artırmış ve güçler ayrılığının temelini oluşturan bazı mekanizmaları kapsam altına almıştır. Ayrıca, temel haklar ve özgürlükler alanında bazı iyileştirici hükümlere yer vermiş, Fas toplumunun kültürel çeşitliliğine vurgu yaparak Berberi dilini resmi dillerden saymıştır. Ancak, Kral hâlâ yürütme ve yasama alanında önemli yetkilere sahip olup Anayasada "inananların komutanı" olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla, gerçek anlamda bir parlamenter monarşi tesis edilemediği söylenebilir. Diğer yandan, Kral Muhammed'in ülkesini diğer Arap ülkelerine kıyasla daha istikrarlı tutmayı başardığı ve ileriye yönelik demokratik reformların temelini attığı yadsınamaz bir gerçektir.

Bazı analistler, 2011 Anayasası'nın Fas'ın siyasi yaşamında çok köklü bir değişiklik yaratmadığını, monarşinin siyasi karar-alma süreçlerindeki rolünün devam ettiğini, bununla birlikte yeni Anayasanın monarşi ile seçilmişler arasındaki yetki paylaşımının güçlenmesine zemin hazırladığını kaydetmektedir. Ancak yeni kurumsal yapıların siyasi partilerin güçlerini artırmada ve demokrasinin yerleşmesinde yeterli olup olmayacağı halen çok net değildir (Colombo 2011, 2). Kasım 2011 seçimleri sonucunda hükümeti kuran İslami yönelimli Adalet ve Kalkınma Partisinin köklü siyasi değişim yaratma potansiyeline sahip görünmediğini ileri sürenler vardır. Bunun nedeni, parti liderlerinin uzun süredir siyasi sistem ile bütünleşmeye ve monarşinin muvafakatini kazanmaya ağırlık vermesidir (Voll, et al. 2012, 24).

Reformların yetersiz olduğunu düşünen hükümet karşıtları ticaret odalarının öncülüğünde Mayıs 2012'de Kazablanka'da 15-20 bin kişinin katıldığı büyük bir gösteri düzenlemiştir. Söz konusu gösteri, yeni hükümetin Ocak 2012'de iş başına gelmesinden bu yana Fas'ta düzenlenen en geniş katılımlı gösteri olmakla birlikte (BBC 2012) 2011'deki protesto gösterileri kadar büyük olmamıştır (Pelham 2012, 3). Protesto gösterilerinin rejimle tam bir çatışma durumuna geçmemiş olmasının nedeni sadece Kral Muhammed'in hızla Anayasa reformu yapması değil, aynı zamanda Fas Kraliyet rejiminin halkın

gözündeki meşruiyetidir (Joffé 2011, 511). Fas halkı, ayrıca, 20 Şubat Hareketinin istikrarsızlığa yol açmasından, ekonomiyi olumsuz etkilemesinden ve Libya, Suriye ve Bahreyn’de olduğu gibi karışıklığa neden olmasından kaygılanarak hükümete şans vermeyi tercih etmiş görünmektedir. Hareket devam etse bile, katılımcıların sayısı azalmıştır (Arieff 2012, 3).

Kral Muhammed’in keskin zekâsıyla anayasal monarşiye yönelik attığı adımların Fas halkının isyan ateşini tamamen söndüreceğini söylemek için henüz erkendir (Powell 2012, 208). Bundan sonraki sürecin nasıl gelişeceği anayasanın uygulanışına, monarşinin demokratikleşme yolunda atacağı adımlara, ülkedeki siyasi kurumlar ile partilerin anayasanın sunduğu fırsatları nasıl kullanacağına, bir ölçüde de protesto hareketlerinin kalıcılığına (Ottaway 2011, 1; Arieff 2012, 4) ve ekonomik gelişmelere bağlıdır. Böylelikle, “Fas istisnası”nın gerçek olup olmadığı anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

- AlSaiyad, Nezar ve Mejgan Massoumi. “Religious Fundamentalisms in the City: Reflections on the Arab Spring.” *Journal of International Affairs*, 2012: 31-43.
- Amos, Deborah. *In Morocco, The Arab Spring’s Mixed Bounty*. 7/2/2012. <http://www.npr.org/2012/02/07/146526685/in-morocco-the-arab-springs-mixed-bounty>
- Arieff, Alexis. *Morocco: Current Issues*. CRS Report for Congress, Congressional Research Service, 2012.
- Avrupa Birliği. “Joint statement by EU High Representative Catherine Ashton and Commissioner Stefan Füle on the referendum on the new Constitution in Morocco.” European Union. 2/7/2011. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/123381.pdf
- Avrupa Konseyi. “Moroccan Parliament Obtains ‘Partner for Democracy’ Status with PACE.” Council of Europe. 21/6/2011. http://assembly.coe.int/ASP/NewsManager/EMB_NewsManagerView.asp?ID=6765
- Bauer, Michael ve Thomas Schiller. *The Arab Spring in 2012*. Ludwig-Maximilians-Universitaet Munich: Center for Applied Policy Research, 2012.
- BBC. *Islamist PJD Party Wins Morocco Poll*. 27/11/2011. <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-15902703>
- BBC. *Istiqlal party quits Morocco’s Islamist-led government*, 9/7/2013. <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-23250370>
- . *Morocco Protests Fill Casablanca Streets*. 27/5/2012. <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-18231125>

- . *Morocco's King Mohammed Unveils Constitutional Reforms*. 18/6/2011. <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-13816974>
- . *Q&A: Morocco's Referendum on Reform*. 29/6/2011. <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-13964550>
- Behr, Timo. "Talking About the Revolution: Narratives on the Origin and Future of the Arab Spring." *European Institute of the Mediterranean*. Şubat 2012. http://www.euromesco.net/index.php?option=com_content&view=article&id=1315%3Apaper-9-talking-about-the-revolution-narratives-on-the-origin-and-future-of-the-arab-spring&catid=61%3Aeuromesco-papers&Itemid=48&lang=en
- Belkeziz, Abdelilah. "Morocco and Democratic Transition: A Reading of the Constitutional Amendments - Their Context and Results." *Contemporary Arab Affairs*, 2012: 27 - 53.
- Birleşmiş Milletler. "Human Development Report 2011: Explanatory Note on 2011 HDR Composite Indices." 2012.
- Bogaert, Koenraad ve Montserrat Emperador. "Imagining the State through Social Protest: State Reformation and the Mobilizations of Unemployed Graduates in Morocco." *Mediterranean Politics*, 2011: 241-259.
- Colombo, Silvia. "Morocco's Uncertain Transition." *European Institute of the Mediterranean*. 7/11/2011. http://www.euromesco.net/index.php?option=com_content&view=article&id=1285%3Abrief-26-morocco-uncertain-transition&catid=62%3Aeuromesco-briefs&Itemid=49&lang=en
- Desrués, Thierry ve Edwardo Moyano. "Social Change and Political Transition in Morocco." *Mediterranean Politics*, 2001.
- Dünya Bankası. *Kingdom of Morocco: Promoting Youth Opportunities and Participation No.68731*. MENA Region Sustainable Development Department, 2012.
- Haseeb, Khair El-Din. "On the Arab 'Democratic Spring': Lessons Derived." *Contemporary Arab Affairs*, 2011: 113-122.
- Institut Thomas More. *Élections législatives du 25 novembre au Maroc : enjeux pluriels et attentes autour d'un scrutin*. 16/11/2011. <http://www.institut-thomas-more.org/actualite/elections-legislatives-du-25-novembre-au-maroc-enjeux-pluriels-et-attentes-autour-dun-scrutin-2.html>
- J., Jefri ve Jefri J. Ruchti. *Morocco: Draft Text of the Constitution Adopted at the Referendum of 1 July 2011*. Buffalo, New York: William S. Hein & Co., Inc., 2011.
- Joffé, George. "The Arab Spring in North Africa: Origins and Prospects." *The Journal of North African Studies*, 2011: 507-532.
- Jones, Jeremy. *Negotiating Change: The New Politics of the Middle East*. New York: I.B. Tauris, 2007.
- López García, Bernabé. "Le Maroc et le printemps arabe dans un monde en plein

- changement.” *Institut Européen de la Méditerranée*. Mart 2012. <http://www.iemed.org/publicacions-en/historic-de-publicacions/paper-siemed-euromesco/11.-le-maroc-et-le-printemps-arabe-dans-un-monde-en-plein-changement>
- Maddy-Weitzman, Bruce. “Is Morocco Immune to Upheaval.” *Middle East Quarterly*, Kış 2012: 87-93.
- Maghraoui, Driss. “Constitutional Reforms in Morocco: Between Consensus and Subaltern Politics.” *The Journal of North African Studies*, 2011: 679 - 699.
- Ottaway, Marina. *The New Moroccan Constitution: Real Change or More of the Same?* Washington DC: Carnegie Endowment, 2011.
- Pelham, Nicolas. “How Morocco Dodged the Arab Spring.” *New York Times*. 5/7/2012. <http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2012/jul/05/how-morocco-dodged-arab-spring/>
- Powell, Jonathan. “A Lasting Glow: Seizing the Optimism of the Arab Spring .” *Public Policy Research*, 2012.
- Springborg, Robert. “The Precarious Economics of Arab Springs.” *Survival* 53, No. 6 (2011).
- Storm, Lise. *Democratization in Morocco: The Political Elite and Struggles for Power in the Post-Independence State*. New York: Routledge, 2007.
- Strategic Survey. “The Arab Awakening.” *Strategic Survey*, 2011: 43-96.
- Voll, John, Peter Mandaville, Steven Kull ve Alexis Arieff. “Political Islam in the Arab Awakening: Who Are the Major Players?” *Middle East Policy*, 2012: 10-35.
- Zemni, Sami, Brecht de Smet ve Koenraad Bogaert. “Luxemburg on Tahrir Square: Reading the Arab Revolutions with Rosa Luxemburg’s The Mass Strike.” *Antipode*, 2012: 1-20.
- Zemni, Sami ve Koenraad Bogaerd. “Trade, Security and Neoliberal Politics: Whither Arab Reform? Evidence from the Moroccan Case.” *Journal of North African Studies*, 2009: 91-107.
- Zeraoui, Zidane. “Algeria: Revolution, Army and Political Power.” *Language and Intercultural Communication*, 2012: 133-145.